

## Сучасні проблеми і тенденції формування доходів населення України

Здійснено аналіз джерел та структури доходів населення, виявлено позитивні та негативні тенденції, обґрунтовано необхідність активізації державної політики щодо удосконалення структури доходів населення та підвищення їх рівня з метою забезпечення економічної незалежності населення України.

### доходи, населення структура доходів

Доходи населення є економічною основою відтворення та розвитку людського потенціалу. В Україні в період ринкових трансформацій відбулося різке зниження реальних доходів населення, яке не вдалося ліквідувати до теперішнього часу. Не зважаючи на те, що з 2000 року реальні доходи населення почали зростати, вони не досягли рівня докризового періоду. На сучасному етапі одним із найбільш важливих завдань соціальної політики України є забезпечення неухильного та динамічного зростання реальних доходів усіх верств населення та створення умов формування середнього класу.

Проблема доходів в Україні досліджується значним колом дослідників. Суттєвий внесок в її висвітлення та пошук шляхів підвищення доходів зробили такі вітчизняні науковці як Д.П. Богиня, Е.М. Лібанова, В.О. Мандибура, М.П. Соколик, І.Ф. Гнибіденко, а також багато інших дослідників. Однак проблема доходів населення є багатоаспектною, її стан постійно змінюється під впливом великої кількості чинників, тому виявлення сучасних тенденцій у формуванні доходів населення є актуальним завданням, що сприятиме удосконаленню державної політики у сфері розподільчих відносин.

Доходи населення – це будь які чисті (тобто за мінусом витрат на їх отримання) грошові або матеріальні надходження, які використовуються на споживання, або нагромадження. Доходи населення в ринковій економіці формуються з багатьох джерел і на різних рівнях економіки. Вони поєднують:

- первинні доходи – доходи на фактори виробництва. Сюди відносяться:

1) доходи від праці в суспільному секторі: заробітна плата, премія, інші винагороди за працю;

2) доходи від власності: рента, орендна плата;

3) доходи від капіталу: відсоток на капітал, дивіденди, підприємницький прибуток;

4) доходи від домашнього та особистого підсобного господарства (ОПГ), у вигляді продажу виробленої сільгосппродукції (овочів, фруктів, худоби, птиці тощо) та спожитої в якості продовольчих товарів;

- вторинні доходи, які формуються шляхом перерозподілу первинних доходів: соціальні трансфертні платежі: пенсії, стипендії, соціальна допомога, пільги, дотації, тощо; доходи від страхування; доходи від продажу особистого майна, валюти, худоби, птиці тощо; аліменти; допомога родичів, спадщина; різноманітні виграші.

Доходи можуть бути офіційними (явними), або прихованими (тіньовими), які досить поширені в Україні. Вони також можуть формуватися законним шляхом, або незаконним (доходи від крадіжок, рекету, підпільного виробництва тощо).

Оскільки доходи є надзвичайно важливою соціально-економічною категорією, в якій зав'язані інтереси окремих індивідів, сімей, підприємств і держави, то регулярний аналіз рівня, динаміки і диференціації доходів є необхідним моментом макроекономічного аналізу і умовою для розробки ефективної соціально-економічної політики. Тому постає нагальна необхідність правдивої інформації про доходи.

Джерелами інформації про доходи виступають:

- статистичні звіти підприємств про заробітну плату, інші виплати, які пов'язані з працею, звіти про розподіл прибутку в формі дивідендів, нарахування відсотку тощо;
- статистичні звіти служб соціального забезпечення про виплачені пенсії, стипендії та інші соціальні трансферти;
- податкові декларації про доходи;
- результати обстежень бюджетів домогосподарств України, які проводять статистичні служби;
- спеціальні соціологічні обстеження рівня життя.

Слід зауважити, що повну і достовірну інформацію не дає ні одне із вказаних джерел. Статистичні звіти про нараховану і виплачену зарплату є найбільш достовірною інформацією про частину трудових доходів населення, які працюють в суспільному секторі економіки. Однак вони не включають тіньові доходи. Податкові декларації включають тільки офіційні доходи. Ця інформація практично недоступна для наукового аналізу. Соціологічні обстеження дають суб'єктивну оцінку рівня доходів, крім того у більшості випадків респонденти частину доходів приховують.

Обстеження бюджетів домогосподарств є найбільш комплексним методом дослідження джерел доходів. Однак ці обстеження також не дають повної інформації. Вони охоплюють не всі верстви населення, з об'єкту обстежень випадають маргінальні верстви (самі бідні та надбагаті). Окрім цього навіть в ході спеціальних вибірових обстежень домогосподарств не вдається повністю врахувати всі джерела та суми доходів.

Особливостями статистики доходів в Україні є те (на що звертають увагу багато дослідників), що значна частина доходів (від 40% до 60% – за різними експертними оцінками), приховується, однак в структурі доходів різних верств населення вона не однакова: найнижча у бідних, найвища – у багатих. Причини приховання доходів як об'єктивні, так і суб'єктивні:

- значна частина доходів, які формуються в домашньому господарстві, не мають вартісної оцінки і не враховуються в сукупному доході;
- високий податковий тиск на доходи, а також значні нарахування на заробітну плату соціальних платежів змушують підприємців приховувати частину заробітної плати;
- приховування доходів здійснюється також через боязнь кримінальних елементів, крадіжок, рекету;
- домінуюча поки що соціалістична ментальність, не бажання афішувати свої доходи і виділятися із загальної маси.

Держава має забезпечити виведення доходів із тіні, що потребує значних зусиль і часу. Для того, щоб приховані доходи можна було якимось чином врахувати в сукупних доходах, необхідно розробити коригуючий коефіцієнт, який для різних професійних і соціальних груп населення має бути різним. Для розробки таких коефіцієнтів необхідні додаткові дослідження і розрахунки.

Не зважаючи на те, що бюджетні обстеження не показують точної картини про доходи всіх верств українського суспільства, вони все ж являються найбільш

охоплюючим і достовірним статистичним джерелом інформації про доходи. На це вказують і інші дослідники. На основі цих обстежень в статистиці України визначається такі показники доходу:

- грошові доходи, які включають всі грошові надходження населення України: трудові і підприємницькі доходи, соціальні трансферти, доходи від продажу сільгосппродукції, нерухомості, валюти, грошові переводы та інші грошові надходження;

- загальні (або сукупні) доходи, які окрім грошових надходжень включають доходи в натуральній формі від особистого підсобного господарства, пільги та субсидії в натуральній формі;

- сукупні ресурси, які окрім загальних доходів включають використані заощадження, позики, повернені борги.

Дані таблиці свідчать, що номінальні грошові доходи домогосподарств України зросли майже у 5 разів, а в розрахунку на одну особу – у 5,2 рази. Позитивним є те, що середньодушові грошові доходи населення у 2005 році перевищили прожитковий мінімум, що свідчить про зростання рівня життя мешканців України. У 2000 р. середньодушові доходи склали менше 40% прожиткового мінімуму, в у 2006 р. – на 15% його перевищили.

В той же час слід відзначити, що для України залишається гострою проблема бідності та малозабезпеченості, оскільки значною є частка населення із середньодушовими грошовими витратами нижчими за прожитковий мінімум (рис. 1.). Це говорить про те, що наявні джерела грошових доходів не забезпечують населенню України достатнього рівня добробуту.

Таблиця 1– Рівень та структура грошових доходів домогосподарств України (у середньому на місяць на одне домогосподарство) [1, с. 409; 2, с. 443]

	2000	2003	2005	2006	2006у % до 2005
1. Всього грошових доходів, грн.	288,0	574,9	1141,1	1411,6	490,1
у розрахунку на одну особу	104,3	219,4	437,2	542,9	520,5
2. Середньодушові грошові доходи у % до прожиткового мінімуму на відповідний період	38,6	64,2	103,4	115,2	298,4
3. Структура грошових доходів у відсотках:					
оплата праці:	54,6	55,4	53,1	55,3	101,3
– доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	3,5	4,3	5,7	5,2	148,6
– доходи від продажу сільськогосподарської продукції	7,8	6,7	5,3	4,4	56,4
– пенсії, стипендії, допомоги та субсидії, надані готівкою	23,3	22,6	27,8	27,0	115,9
– грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи	10,8	11,0	8,1	8,1	75,0

В структурі грошових доходів населення відбувається неоднозначні процеси. Позитивним є те, що зросли доходи від підприємницької діяльності, їх частка збільшилась майже у 1,5 рази. Однак вони поки що є незначним джерелом доходів – їх питома вага становить лише 5,2%. В той же час слід відмітити, що саме ці доходи найбільшою мірою приховуються, тому в реальній дійсності їх розмір і частка є більшими.

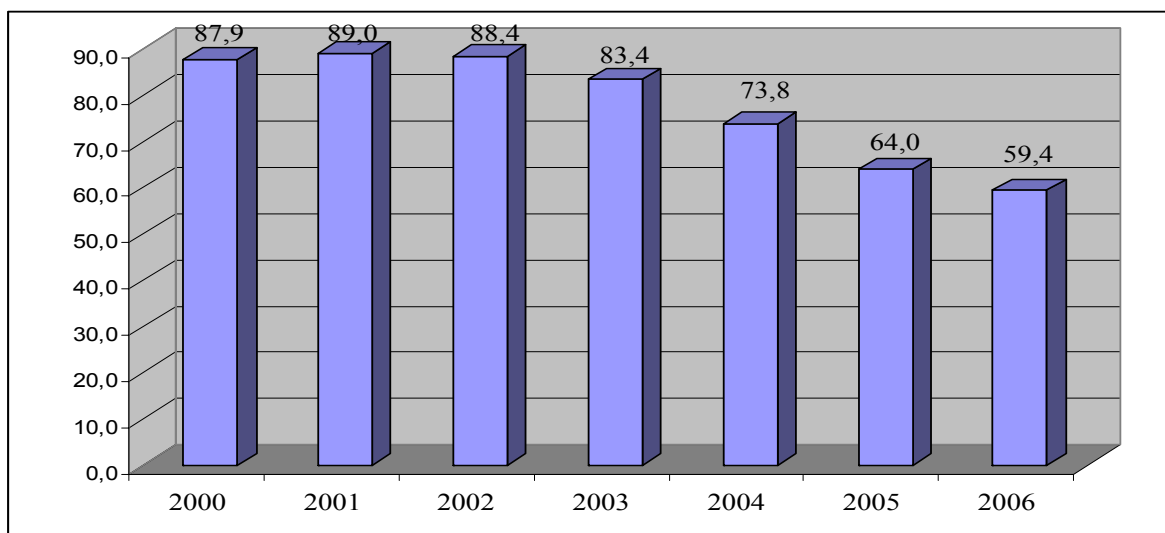


Рисунок 1 – Частка населення із середньодушовими грошовими витратами, нижчими прожиткового мінімуму [1, с. 397]

До негативних тенденцій слід віднести, по-перше, занижену частку оплати праці у структурі грошових доходів і, по-друге, зростання частки соціальних трансфертів.

Оплата праці є основним джерелом доходів найманих працівників. В Україні її частка в грошових доходах складає 55% і вона за період з 2000 по 2006 рр. зросла всього на 1,5%. Слід відзначити, що в ринковій економіці розвинених країн оплата праці найманих робітників в загальних доходах населення значно вища і складала в 90-х роках 60-70%.

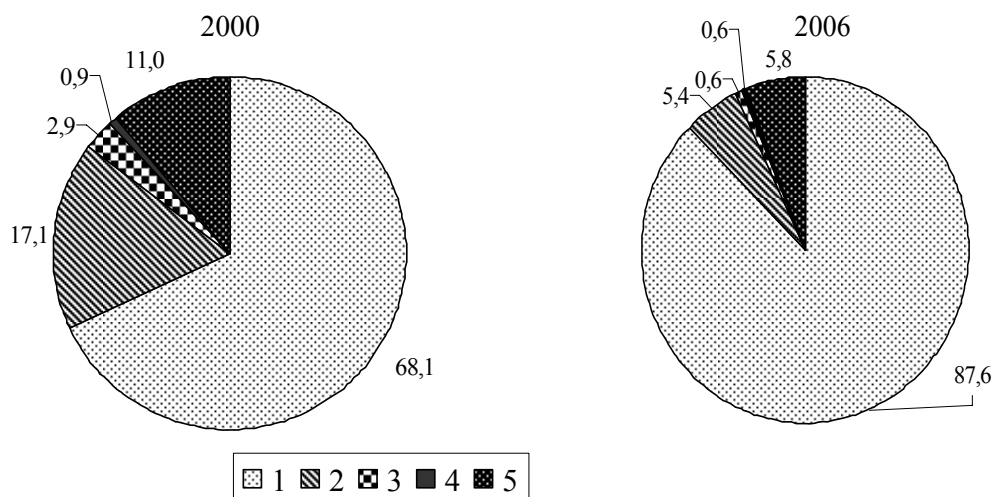
Утримування питомої ваги оплати праці в грошових доходах населення на низькому рівні свідчить про серйозну хворобу суспільного сектору економіки України, яка проявляється в тому, що він не в змозі забезпечити належну оплату праці зайнятому населенню. Це обумовлено:

- низькою ціною робочої сили та високим рівнем її експлуатації;
- поганою організацією праці на більшості підприємств, що знижує продуктивність робітників;
- поширеністю тіньової оплати праці.

Соціальні трансферти склали 27% грошового доходу населення. Намітилась стійка тенденція до збільшення соціальних виплат, що свідчать про низький рівень життя населення та зростаючу потребу у соціальному захисті. Потреби соціального захисту зростають, що обумовлено:

- зростанням рівня соціальних стандартів;
- старінням населення і збільшенням кількості пенсіонерів;
- наявністю значної кількості сімей, які проживають нижче офіційної межі бідності.

Аналіз структури сукупних ресурсів домогосподарств свідчить про їх більш суттєві зміни. У 2006 р. в середньому одне домогосподарство України мало у своєму розпорядженні ресурсів на суму 1663,8 грн. на місяць, або 640 грн. на одну особу, що було майже в 4 рази більше рівня 2000 року [1, с. 411]. В структурі сукупних ресурсів суттєво зросла частка грошових доходів (з 68% у 2000 р. до 88% у 2006) та знизилась частка інших джерел надходжень доходів (рис. 2).



1	Грошові доходи ;
2	Вартість спожитої продукції, отриманої з ОПГ;
3	Пільги та субсидії безготівкові на оплату житлово-комунальних послуг і палива;
4	Пільги на підтримку здоров'я, лікування, оплату послуг транспорту, зв'язку;
5	Інші надходження

Рисунок 2 – Структура сукупних ресурсів домогосподарств у 2000 і 2006 рр., %

В найбільшій мірі відбулося зниження частки вартості спожитою продукції, отриманої з особистих підсобних господарств – з 17,1% у 2000 р. до 5,4%, більш ніж у три рази. Слід відзначити особливу роль цього джерела сукупних доходів населення в умовах трансформаційної економіки. В період глибокої економічної кризи, яка охопила економіку України у 90-і роки минулого століття, доходи населення від особистих підсобних господарств суттєво зросли: з 10,2% у 1990 р. до 26,8% у 1999 р., з яких 23% складала вартість спожитої продукції, а 3,8% - доходи від продажу сільськогосподарської продукції населення [3, с. 443].

Це свідчить про те, що в умовах тривалої стагнації суспільного сектору економіки населення намагалося вижити за рахунок примітивного домашнього господарства. При цьому тут протікало два протилежні економічні процеси: з одної сторони – зростала натуралізація домашнього господарства, все більша кількість населення змушена була забезпечувати значну частку потреб у продуктах харчування за рахунок власного виробництва; з другої сторони – зросла товарність домашнього господарства, значна кількість вирощеної сільгосппродукції продавалася через ринок. Позитивним було те, що селяни поступово втягувалися в ринкові відносини, що сприяло розвитку фермерства.

Крім позитивних моментів розвитку ОПГ (додаткові продукти, доходи, зайнятість, виробництво значної частини ВВП, яка не повністю відображений в статистиці ВВП), він містить і негативні сторони, що пов'язано з надмірною зайнятістю, тяжкою фізичною працею, яка підриває здоров'я; низькою продуктивністю праці, не ефективним використанням як трудових так і земельних ресурсів України.

Зниження частки доходів від особистих підсобних господарств свідчить про поліпшення в Україні економічної ситуації та підвищення життєвого рівня населення.

Проведений аналіз свідчить, що в структурі сучасних доходів населення України за період з 2000 по 2006 роки відбуваються прогресивні зміни: зростає частка грошових доходів, в тому числі за рахунок збільшення оплати праці; зростає частка доходів від підприємницької діяльності та власності; скорочується частка доходів, отриманих населенням із особистого підсобного господарства. Це вказує на те, що в Україні

поступово формується ринкова структура джерел доходів населення. В той же час зберігаються і негативні тенденції: оплата праці в структурі і грошових, і сукупних доходів утримується на низькому рівні, її частка не перевищує 50% доходів; зростає частка соціальних трансфертів, що обумовлює зростання навантаження на державний бюджет, а в населення – збереження утриманських настроїв, перекладання відповідальності за власний добробут на плечі держави. Це обумовлює необхідність суттєвого удосконалення структури доходів населення, що має стати одним із пріоритетних завдань державної політики доходів. Держава має сприяти підвищенню рівня економічної незалежності населення шляхом зростання трудових доходів та доходів від підприємницької діяльності. Отже необхідно забезпечити суттєве зростання оплати праці на основі підвищення якісних характеристик робочої сили, нагромадження людського капіталу та ефективного його використання у виробничому процесі. Необхідно також створити сприятливі економічні, організаційні та правові умови для розвитку підприємницької діяльності, підвищення її ефективності та виведення із тіньового сектору економіки.

## Список літератури

1. Статистичний щорічник України за 2006 рік. – К.: Вид-во «Консультант», 2007. – 552с.
2. Статистичний щорічник України за 2003 рік. – К.: Вид-во «Консультант», 2004. – 632с.
3. Статистичний щорічник України за 1999 рік. – К.: Техника, 2000. – 645с.